

**FRANCESCO PERONO CACCIAFOCO – FRANCESCO CAVALLARO,
Place names. Approaches and perspectives in toponymy and
toponomastics [Helynevek. Megközelítések és perspektívák a
helynévkutatásban]**

Cambridge University Press, Cambridge, 2023. 298 lap

1. A kötet a helynévkutatás különböző kutatási területeivel foglalkozik, és szerkezetileg tíz fő fejezetre tagolódik, melyek a helynévkutatás különböző, de egymással mégis kapcsolatban álló (interdiszciplináris) megközelítésmódjaiba nyújtanak betekintést. A kötet az elméleti kérdéseket a gyakorlati kutatásokkal, azok eredményeivel együttesen mutatja be, így világítva rá a helynévkutatás eltérő kutatási perspektíváinak lehetséges összefüggéseire.

2. A kötet első fő fejezete a névkutatás diszciplinájának általános áttekintése (1–22). Tárgyalja a névtan két fő területét, a személy- és helynévkutatást, de feltörekvő ágaként említi az etno- és glottonimáknak (azaz a népek és nyelvek neveinek) tanulmányozását is. Minthogy a kötet tematikailag a helynévkutatás köré szerveződik, ez a bevezetés a helynévkutatás tárgyára, azaz a helynevekre irányítja a figyelmet. A kötet egyik erénye, hogy több kutatási irányt és megközelítést is bemutat, amivel képes rávilágítani arra, hogy a helynevek tanulmányozása túlmutat a (szűken értelmezett) nyelvészeti aspektusokon, és számos más, a társadalom és a történelem szempontjából is releváns ismerettel szolgálhat. A helynév általánosságban olyan tulajdonnévként specifikálható, amely helyet jelöl, de összefüggésben áll az ember térfogalmával is. A nevek e típusai az adott nyelv szabályainak megfelelően rendeződnek el. Ugyanakkor ha nem csupán az időbeli dimenziót vesszük figyelembe, láthatóvá válik, hogy ezek a nyelvi szempontok mindig más nyelvekkel való kölcsönhatásukban, valamint a társadalmi változások relációjában ragadhatók meg. A szerzők bevezetésükben tárgyalják a névtan, szűkebben a helynévkutatás részdiszciplináit, reflektálva azok inter- és multidiszciplináris jellegére, valamint ismertetik a helynevek osztályozásának eltérő megközelítésmódjait. Külön figyelmet fordítanak arra, hogy a nyelvtörténeti kutatások vonatkozásában mutassák be a helynevekben rejlő potenciált. Olyan nyelvi elemekről van szó ugyanis, amelyeket a nyelvi és demográfiai változások kevésbé érintenek, s gyakran nyelvi „fossziliáknak” tekinthetők. A szerzők a kötet további fejezeteiben nemcsak a nevek történeti vonatkozásaival foglalkoznak, hanem azzal is, hogy a kortárs társadalmi folyamatokban milyen változások és ideológiák mentén szerveződik a helynévadás, hogy e nevek milyen társas jelentésekkel és nyelvi ideológiákkal kapcsolódnak össze, és hogy miként képesek egyenlőtlen viszonyokat teremteni.

A kötet második tematikus egysége a nyelvi változással foglalkozik a helynévkutatás szempontjából (24–45). A névkutatás történeti dimenziójának megismerése során nélkülözhetetlen a nyelvi változás figyelembevétele; annak felmérése, hogy milyen hatásai vannak a helynevekre és a névadási gyakorlatokra. A változás nem korlátozódhat csupán a nyelvi tényezőkre, minthogy ezeknek számos nyelven kívüli, társas vonatkozása is van,

amelyek egyaránt szerepet játszanak a névadási stratégiákban. A szerzők ezt az egyes nyelvváltozatokhoz kapcsolt presztízs szerepével vagy éppen a sztenderdizáció kapcsán fellépő dilemmákkal magyarázzák, de hangsúlyozzák, hogy a kontaktusnyelvek hatásával is számolni kell. Bár a megelőző fő fejezetben a szerzők mellett érveltek, hogy a helynevek ellenállók a nyelvi változással szemben, ezt némileg finomítják: ez nem jelenti azt, hogy e változások ne gyakorolnának rájuk valamilyen hatást. Éppen ezért a kutatóknak mindig körültekintően kell vizsgálniuk a helyneveket (akár szinkrón, akár diakrón a kutatás), és tekintettel kell lenniük a nyelvi változások lehetséges hatásaira. A szerzők azzal a hasonlattal élnek, hogy a helynevek nyelvészeti fókuszú tanulmányozása a nyelv régészetének is tekinthető. Adódik ez abból, hogy egy ilyen jellegű kutatás során a kutatók a történeti és nyelvi rétegek fejlődési szakaszainak nyomon követésével képesek rekonstruálni a helynevek eredetét és etimológiai jelentését, ez pedig lehetőséget teremt arra, hogy megállapításokat tegyenek a korábbi névadási stratégiákról is. Ugyanakkor egy rekonstruált nyelv protoalakjai mindig hipotetikusak, azaz nem tekinthetők maguktól értetődőnek. Azt, hogy a helynevek rekonstrukciója miért kívánja meg a történeti dimenzió mellett a dialektológiai értelmezést is, a szerzők azzal támasztják alá, hogy a nyelvi változás egyik eredménye a nyelvváltozatok kialakulása, ez pedig a kiejtésbeli és morfológiai variációk tekintetében olyan szempont, amelyet nem lehet figyelmen kívül hagyni. A fő fejezet tárgyalja az összehasonlító módszerben rejlő, a nyelvrokonság szempontjaival összefüggő lehetőségeket is a helynévkutatás vonatkozásában. E kutatások a nyelvi sokféleség komplexitására is ráirányíthatják a figyelmet. A helynevek a szóbeliség és az írásbeliség dichotómiájában is vizsgálhatók. Erre a szerzők olyan példákkal mutatnak rá, amelyek a helyneveknek az egyes írásrendszerek megfejtésében játszott szerepét szemléltetik.

A harmadik tematikus egység a történeti helynévkutatást állítja a középpontba (46–79). Ez a helynevek etimológiájának rekonstruálásával foglalkozik a nyelvek és nyelvcsaládok relációjában, valamint a történeti forrásokra támaszkodva. A rekonstruált etimológiák lehetőséget adnak annak megismerésére, hogy milyen névadási folyamatok zajlottak egy adott időszakban, és különböző társadalmi folyamatokra is rávilágíthatnak, például a népességmozgásokra vagy a települések változásaira. A helynevek etimológiájának felfejtése ugyanakkor mindig csak megbízható történeti dokumentumok és források ismeretében lehetséges, máskülönben fennáll a téves etimológia veszélye. A szerzők kitérnek arra is, hogy a nyelvi és társas érintkezések forgatókönyveinek tanulmányozása miképpen támaszthatja alá az etimológia hitelességét. A kötetben bemutatott keretrendszer a nyelvi érintkezésekből származó szavak vizsgálatához nyújt fogódzókat, amelyek a helynevek kutatásának során is alkalmazhatók, s lehetővé teszik a nyelvi vonatkozások mellett a kulturális és társadalmi kontextusok jellegének feltárását is.

A kötet negyedik fő fejezete az előző részhez kapcsolódva a protonyelvek rekonstrukciójával, illetve ennek a helynévkutatás szempontjából releváns vonatkozásaival foglalkozik (80–113). A protonyelv olyan nyelvtörténeti korszakot képvisel, amely megelőzte a belőle származó nyelvek differenciálódását. A helynevek rekonstrukciója az írásbeliség előtti időszakok nem rögzített demográfiai mozgásairól is tanúbizonyságot adhat. A fejezet három példán keresztül mutatja be, hogy a nyelvi változás hogyan korrelál a kontaktushatásokkal. A helynevek többnyire megőrzik a formájukat, de változhat

is az alakjuk a különböző nyelvi szinteken, de akár szemantikájuk és helyesírásuk is variabilitást mutathat.

Az ötödik fő fejezet a helynévkutatás azon részterületét tárgyalja, mely a helyneveket a nem dokumentált, illetve veszélyeztetett nyelvek vonatkozásában vizsgálja (114–133). Jellemző célja, hogy a helynevek eredeti struktúráját és jelentését rekonstruálja; ebben a kihívást főként a történeti feljegyzések hiánya jelenti. Olyan diakrón vizsgálatról van szó tehát, amely a lehetséges eredeti és a jelenlegi név közötti összefüggések és változások feltárására tesz kísérletet. Erre alkalmazható az összehasonlító módszer, melynek során főként a fonetikai változások értékelése történik meg. Egy ilyen vizsgálat képes túlmutatni a helynév etimológiájának rekonstrukcióján, amennyiben a helynevek megismerése lehetővé teszi a nem dokumentált nyelven kívüli tényezők, történelmi és társadalmi események feltárását is. Források hiányában a helynevek magyarázata sokszor szóban, a helyi mitoszokban és legendákban artikulálódik, ezért a kutatóknak gyakran néprajzi gyűjtésre is támaszkodniuk kell, valamint etnográfiai módszereket alkalmazva kell együttműködniük a helyi közösséggel.

A kötet hatodik fejezete az ún. nyelvi tájkép fogalmának különböző megközelítései felől foglalkozik (134–157). Ez meghatározható úgy, mint egy terület, amelynek jellege a természeti és/vagy emberi tényezők relációjában alakul ki. Ez a meghatározás a fogalmat egy fizikai térre vonatkoztatja elsődlegesen. E fogalom azonban a globalizáció és a technológiai fejlődés következtében metaforikus értelemben más, nem fizikai terek kapcsán is használatossá vált. A szerzők a különböző megközelítésmódok alapján mellett érvelnek, hogy a tájkép jelentésére úgy érdemes gondolni, mint ami perspektíva- és kontextusfüggő; sokszor nem csupán a fizikai vagy a földrajzi környezet jellemzőire utal; nem környezet, hanem társadalmi és kulturális konstrukció, amelyben létezzük, és amelyet jelentésekkel kapcsolunk össze. A tájkép holisztikus felfogása lehetővé teszi, hogy belássuk: a térhez társas, szituatív jelentésképző folyamatok kapcsolódnak, és társadalmi identitások alakulhatnak ki benne. A figyelem sokszor ezek változásainak megértésére irányul. A tájkép egy kollektív dimenzióval is összekapcsolódik, lévén társadalmi és kulturális értékek hordozója. A tájkép értelmezése megközelíthető abból a közösség felől kiinduló meghatározásból, hogy a tájkép mint hely a benne élők számára kapcsolódik össze társas (és/vagy egyéb) jelentésekkel, ilyen értelemben tehát szociokulturális konstrukció. A helynevek kutatásának vonatkozásában mindez azért fontos, mert olyan összefüggésekre világíthat rá, amelyek a jelölt hely és a jelölő név közötti kapcsolat motivált jellegének megértéséhez segítenek hozzá. A tájkép interdiszciplináris megközelítése a helynévkutatás területén is fontos. A tájkép mindig komplex gyakorlatokat és történeteket reprezentál, amelyek időben változnak; de éppen a helynevek képesek a fizikai környezetet tükrözni úgy, hogy a materiális világot egysítsék az emberek térhez kötött gondolataival, percepcióival.

A hetedik fő fejezet a történeti helynévkutatás és a történeti földrajz kapcsolatát ismerteti (158–189). A történeti helynévkutatás elsődlegesen a források tanulmányozásával közelíti a helynevekhez, a multidiszciplináris megközelítés révén pedig más tudományok – különösen a térképészet és a történeti földrajz – módszereivel is kiegészül. Olyan megközelítésmódot kínál, amely szerint a kultúra csak az emberi tevékenységek révén válik megérthetővé. Ezért a fizikai táj megismerése kiegészül a földrajzi szempontok beemelésével, ami összekapcsolódik az emberi viselkedés fogalmaival. A helynevek ilyen jellegű kutatása a helyneveket bár a múltban kutatja, s írásos források alapján

igyekszik a helynevek etimológiájának feltárására, de reflektál arra is, hogy a térbeli reprezentációk és azok változásai az időben mindig ideológiailag telítettek, sokszor politikai és társadalmi cselekvések eredményei. Ezt a szerzők Bukarest nevének példáján keresztül szemléltetik, bemutatva, hogy a helyneveket a politikai hatalom megszilárdítása érdekében használták fel az ország történelméről szóló narratíva népszerűsítéséhez.

A kötet nyolcadik fő fejezete bemutatja a szinkrón helynévkutatás területét, amely a helynevekkel egy adott időszakra és területre vonatkozólag foglalkozik (190–220). Ez a résztudomány kvantitatív módszertant alkalmazva igyekszik feltárni a különböző névadási mintákat, egyúttal összefüggéseket keresni közöttük. E célja kiegészül a helynevek és az objektív valóság közötti viszony megismerésével is. Interdiszciplináris jellegéből adódóan más tudományterületekkel is dialógusba lép: a szociolingvisztika perspektívájának beemelése lehetővé teszi a nyelv és a társas jelentések kapcsolatának, a névadás és a nyelvpolitika összefüggéseinek komplex tanulmányozását. A szocioonomasztika, habár elismeri a nevek és a névadás történelmi dimenzióját és ennek jelentőségét, mégis arra fókuszál, hogy a nevek milyen szerepet töltenek be a társadalmi életben és az identitások konstruálásában. Ezért szükségessé válik az, hogy a neveket a mindennapi interakciókban vizsgálva tárja fel azok társas jelentését, és a történelmi vonatkozású vizsgálat kiegészüljön a múltbeli nyelvpolitikákra való reflexióval is. Az etnográfiai módszerek beemelése a helynevek kutatásába annak lehetőségét kínálja fel, hogy a helyneveket az aktív és tényleges használatban lehessen megragadni, olyan kérdésekre keresve a választ, hogy az emberek hogyan használják a neveket. Fontossá válik annak figyelembevétele, hogy a helynevek a térbeli identitás jelzői lehetnek, ezek pedig a különbségek érvényesítésére is alkalmazhatók. Kritikai megközelítése révén figyelmet fordít arra, hogy a politika és a gazdaság hogyan alakítja a névhasználati mintázatokat és gyakorlatokat; más szóval arra, hogy egy hely elnevezése sokszor társadalmilag meghatározott aktus, amely hatalmi viszonyok összefüggésében értelmezhető.

Ha a helynevek társadalmi konstrukciók – márpedig a kritikai hangok emellett érvelnek –, akkor vizsgálatuk során számolni kell azokkal a komplex kulturális és társadalmi hatásokkal, amelyek feszültségeket eredményeznek a terek értelmezésében és percepciójában. Lévén, hogy a névadás egyúttal helyteremtés is, a névadás aktusa mindig a hatalom és az identitás relációs viszonyában ragadható meg, mert sok esetben a kormányzás, de a kollektív emlékezet megalkotásának eszközévé is válik. A hatalmon lévő elit egyik stratégiája ugyanis az, hogy jelentést adva legitimálja a történelem sajátként konstruált verzióját. Konkrétan azt, hogy kire és mire, valamint hogyan érdemes emlékezni. A névadás tudatos és szándékolt aktusával ez az iniciatíva a tájra rávetítve realizálódik. A szerzők bemutatják, hogy mindez az átnevezés gyakorlatával hozható kapcsolatba, amelyet leggyakrabban az uralkodó eszméhez való igazodás motivál; így a helynevekben sokszor önkényes ideológiák vetítődnek ki. A politikai szempont mellett a helynevek kortárs kutatása a gazdasági komponens szerepét is számba veszi. Ezt példázza a helynevek árucikké válása gazdasági haszonszerzés céljából. Az elnevezés új világokat hozhat létre, ami azonban sosem ártatlan folyamat, mert a szimbolikus tőkével és a szociokulturális hierarchiákkal áll kapcsolatban. Így a szinkrón helynévkutatás keretében végzett vizsgálat pillanatképet adhat arról, hogy miként válnak kortárs társadalmi folyamatokban a helynevek a politika és a nemzetépítés eszközei mellett a társas identitás konstrukciójában részt vevő komponensekké.

A kilencedik fő fejezet alfejezetei a helynevek és a társadalom viszonyának vonatkozásában a helynevek individuális és kollektív dimenzióit tematizálják (221–241). Az egyén számára a helynevek a csoporthoz tartozás társadalmi jelölőjeként is funkcionálnak. Bár a terekről létrehozott mentális reprezentációk eltérőek lehetnek, a helynevekhez jellemzően ugyanazon közös események és tapasztalatok kapcsolódnak, amelyek az egyéni és kollektív percepció dinamikájában ragadhatók meg. A helynevek képesek tükrözni a múlt forogatókönyveit és tevékenységeit is, ez sokszor mégis a jelenhez kötődik. (A szerzők a helynevek és a társadalmi közösségek közötti kapcsolat erősségét részletesebben az őslakos közösségek példáján szemléltetik.) Azt, hogy a helynevek szimbolikus jelentések hordozói is, a szerzők azzal az érveléssel támasztják alá, hogy a helynevek (más, hivatalosként felismert szemiotikai jellemzőkkel együtt) részei egy „felülről lefelé” irányuló diskurzusnak, amely a hatalmi viszonyokkal áll kapcsolatban úgy, hogy ez az egyenlőtlen viszony nyelvi is artikulálódik. A helynevek nem csupán a politikai ideológiák megerősítésének eszközei, hanem a névadási folyamatokban szerepet játszó változásokban, így a domináns és kisebbségi csoportok közötti egyenlőtlen viszonyok megképződésében is részt vesznek. Ezt példázzák a kolonializmus aszimmetrikus viszonyai is, melyek közt a gyarmatosítók figyelmen kívül hagyják a gyarmatosított területek történelmével együtt a történelmi tágakat is. Az ez ellen fellépő hangok a helynevek dekolonizációjának törekvését a gyarmati nevek lecserélésének aktusával igyekeznek felerősíteni. A helynevek ilyen jellegű megváltoztatásai pedig ideológiai feszültségeket tükröznek, amelyek a narratívák újraírásában válnak felismerhetővé.

A kötet záró fejezete a térképészet és a helynévkutatás kapcsolatát vizsgálja (242–266). Egy térképen látható helynevek túlmutatnak a helymeghatározó funkción, amennyiben topográfiai jelentéssel és affektív funkciókkal is rendelkeznek. A térképek helynevei segíthetnek jobban megérteni a társadalmi, politikai, sőt a kulturális és ideológiai szempontokat is, a térképek pedig sokszor megerősítik a hatalmi különbségeket, amelyek a helynevek reprezentációjában is megmutatkoznak. Egy térkép tehát soha nem lehet a valóság önmagában vett objektív ábrázolása, mert minden ilyen ábrázolást átítatnak a politikai és ideológiai vonatkozások.

3. A kötet a helynevek kutatásának eltérő perspektíváiról, illetve ezek kapcsolatáról ad áttekintést. Olyan összképet nyújt, amely lehetővé teszi, hogy felismerjük a helynevek társadalomba való beágyazottságát és a történelemmel való szoros összefüggését. A kutatási irányok diverzitásának szemléletes bemutatása jól illusztrálja, hogy a helynévkutatás számos más tudományterülettel dialógusba lépve nemcsak a nyelvészeti kutatásoknak szolgál fontos adalékokkal, hanem a társas valóság megismeréséhez is releváns támpontokat ad.

JENEI KAMILLA

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-7723-9473>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar